

TURKIY TILINING KELIB CHIQISHI VA QARDOSH TILLAR BILAN BOG'LIQLIK HUSUSIYATLARI

Eshmonov Nursulton Baxodir o'g'li

15-umumiy o'rta-talim maktabi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

sultonmuhammad2112@gmail.com

+99899 476 28 93

Tub turkiy so'zlar turkiy tillarning o'z materiali, o'z ona mulkidir. Bu so'zlar turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgan barcha tillarda uchraydi. Bu hol turkiy tillar leksikasida bu tillar uchun qadimdan mushtarak bo'lgan umumiy leksik fondni yuzaga keltirgan. Turkiy tillar lug'at tarkibidagi mana shu mushtarak leksika turkologiyada umumturkiy so'zlar deb yuritilmoqda. Turkiy tillar lug'ati ayrim so'zlarga ko'ra farqlanadi. Turkiy tillar oilasi tarkibiga kiruvchi o'zbek tilining ijtimoiy-siyosiy mavqei va obro'yi dunyo jamiyatida keyingi yillarda ortib bormoqda. Turkiy tillar oilasi uchun xos bo'lgan fonetik, grammatik va leksik xususiyatlar bir - biriga yaqinligi bo'lsada, ular sezilarli darajada farqlanadi.

Turkiy tillar oilasi tarkibiga kiruvchi o'zbek tilining ijtimoiy-siyosiy mavqei va obro'yi dunyo jamiyatida keyingi yillarda ortib bormoqda. Bu til hozir Amerika, Germaniya, Turkiya, Polsha, Hindiston kabi mamlakatlarning universitetlarida alohida o'rganilmoqda. U o'zbek xalqining alohida etnik birlik - elat, xalq, millat sifatida shakllanishida muhim o'ringa ega. Hozirgi davrda o'zbek tili xo'jalik hayotining barcha sohalarida to'liq amal qiladigan til sifatida rivojlanmoqda.

Turkiy qabilalarning dastlabki maskani Janubiy Sibir va Shimoliy Mo'g'uliston (Oltoydan Amurgacha) hududlariga to'g'ri kelgan. Eramizdan avvalgi 206-yilda turkiy qabila (xun)larning birinchi zafarli yurishi boshlandi. Miloddan avvalgi I asrda xunlar ittifoqi ikkiga bo'indi: biri Mo'g'uliston cho'llarida qoldi; ikkinchisi Sharqiy Qozog'iston tomon siljidi. Shu davrdan turkiy qabilalarning g'arbga yurishi boshlandi. Eramizning IV asrida turkiy qabilalar alan (skif, ostgot-sharqiy got), daklarni mag'lubiyatga uchratib, ularni o'zlariga qo'shib oldi va Dunayga chiqdi. Ushbu yurishning eng rivojlangan davri V asr o'rtalaridagi Attila hukmdorligiga to'g'ri keladi. II - VI asrlarda Yevropaga kelgan turkiylardan yozma yodgorliklar saqlanib qolmagan. Keyinchalik turkiy dialektlar bulg'or guruhiga birlashdi. Eramizning V asrida turkiylar yanada kuchli, xitoy manbalarida tyukyu deb nomlangan ittifoqni tashkil qildilar. Bu davrdan o'rxun-enasoy yozuvida bitilgan qoyatosh yozuvlari, qabrtoshlar, kumush va sopol idishlardagi bitiglar yetib kelgan.

VII asr oxirlarida Bolqon bo'ylaridagi slavyanlarni mag'lubiyatga uchratgan bulg'orlar turkiylar hisoblanadi. Bulg'or guruhiga kiruvchi chuvash tili boshqa turkiy

tillardan keskin farqlanadi va bu til, hatto, qo‘shni tatarlarga ham mutlaqo tushunarsiz. Bu holat chuvash tilining qadimiy xususiyatlarni saqlab qolganligi bilan izohlanadi. Chorvador turkiy qabilalar, dastlab, M o‘g ‘uliston va Yuqori Enasoy daryosi bo‘ylarida turkiy tillarning ijtimoiy-siyosiy guruhini tashkil qilgan. Tuva tili shu guruhga mansub bo‘lib , mo‘g‘ul tilining kuchli ta‘siriga uchragan. Tofalar (karagas) tili ham shu guruhga mansub bo‘lgan. Tuvadan shimoliy g‘arb tomongacha bo‘lgan hududda yashagan qizil, qavchin, sagay kabi turkiy qabilalardan xakas xalqi va xakas tili 13 shakllandi. Xakasiyada shor tili, Polsk viloyati sharqida - cbulim tili, Sharqiy Sayanda kamasin tili yuzaga keldi.

O‘zbek olimi Erkin Tursunov o‘zining ” O‘zbek tili taraqqiyotining tarixiy davrlari” nomli asarida o‘zbek tilining shakllanish bosqichlarini chuqur tahlil qilgan. Uning tadqiqotlarida o‘zbek tilining qadimgi turkiy til asosida shakllanib, so‘ng turli tarixiy davrlarda qipchoq, o‘g‘uz va boshqa turkiy tillarning ta‘siriga uchrash haqida qimmatli ma‘lumotlar keltirilgan. Rossiyalik turkshunos E.R. Tenishev turkiy tillarning tarixiy-qiyosiy grammatikasiga bag‘ishlangan asarida turkiy tillarning fonetik va morfologik xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqliklarni tahlil qilgan. Uning tadqiqotlari o‘zbek va boshqa turkiy tillar o‘rtasidagi grammatik bog‘liqliklarni yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Turkiy tillar tarixini o‘rganishda ikki yo‘nalish — tarixiy grammatika va adabiy tillar tarixini yaratish yuzasidan izlanishlar olib borildi. 60- 70- yillarda turkiy tillar tarixi bo‘yicha bir qancha monografiyalar, darsliklar, qo‘llanmalar yaratildi. Turkologiya tarixida sinxronik va diaxronik aspektidagi tadqiqotlar yuzaga keldi. Turkiy tillar tasnifi, turkiy tillar fonetikasi, leksikologiyasi, semasiologiyasi, terminologiyasi, leksikografiyasi, grammatikasiga doir izlanishlar olib borildi, monografiyalar, qo‘llanmalar yaratildi, ilmiy maqolalar e‘lon qilindi. Turkiy tillarda yaratilgan yozma yodgorliklar o‘rganildi, nashr etildi.

Keying yillarda turkologiya sohasida bir qator yangi tadqiqotlar yuzaga keldi. Eng qadimgi sug‘d, ko‘k turk (o‘rxun-enasov, turkiy run), eski uyg‘ur (turk) yozuvlaridagi yodgorliklarni o‘rganishga oid izlanishlar olib borilmoqda. Ko‘k turk xoqonligi davrida yaratilgan Bug‘ut mangutoshi, uning tiklanish tarixi, yodgorlikda saqlanib qolgan sug‘dcha bitig talqini, sug‘d tilidagi arablar istilosi bilan bog‘liq nazariy qarashlar, ko‘k turk bitiglarini, ko‘k turk yozuvining o‘ziga xos jihatlari, imlo xususiyatlari, ko‘k turk xatida bizgacha yetib kelgan To‘nyuquq, Kultegin, Bilga xoqon, Suji bitiglarining matni talqini. turkiy yozma yodgorliklar asosida rasmiy uslubning yuzaga kelishi, taraqqiyot bosqichlari, hujjat turlari haqida muhim ma‘lumotlar qayd etilgan.

Shimoli-g‘arbiy Erondagi saljuqiylar mahalliy fors aholisi tili bilan moslashgan holda ozarbayjon tilining shakllanishiga zamin yaratdilar. Turk tili XIX asrdan boshlab adabiy til sifatida shakllandi. O‘rta Osiyoda qolgan o‘g‘uzlar tili turkman tilining

shakllanishiga asos bo'ldi. Janubi-g'arbiy turkiy tillar guruhiga gagauz tili ham kiradi. Quman (polovets) tilining davomi sifatida qumiqlik tili yuzaga keldi (Dog'iston shimolida), qorachoy-balqar, qrim-tatar, qaraim tillari shakllandi. XIX asr ikkinchi yarmida tatar adabiy tili m e'yorlari ishlab chiqildi. O 'tgan asrning 30-yillarida tatar tiliga yaqin bo'lgan boshqird adabiy tili yuzaga keldi. N o'g 'ay va qozoq dialektlari ta'sirida no'g'ay, qoraqalpoq, qozoq tillari shakllandi. Hozirgi o'zbek adabiy tili janubi-sharqiy (qarluq) guruhi negizida yuzaga keldi. Qipchoq dialektlari eng qadimiy bo'lib, ularda singarmonizm, 8 fonemali unilalar tizimi saqlanib qolgan. Aksincha, qarluq dialektlari asosida shakllangan o'zbek adabiy tili tovush tizimi eroniy tillar ta'sirida muayyan o'zgarishlarga uchradi, unli fonemalar soni qisqarib, 6 tagatushib qoldi. Keyingi davrlarga kelib m o'g 'ul guruhidagi turkiy tillar - uyrot, qalmiq, buryat tillari shakllandi. Amur bo'ylarida tungus-manchjur guruhiga mansub nanay, ulch, udegey tillari yuzaga keldi. Sibir guruhiga evenk (tungus) tili taalluqlidir. Ural tillari oilasi finugor va samodiy tillaridan iborat.

Qadimgi turkiy qabilalardan bo'lgan xunlar, xazarlar, bulg'orlar tili hamda chuvash, yoqut tillari aloqadorligi masalalari ham o 'z yechimini kutmoqda. Bu masalalarni ijobiy hal qilishda o 'rxun-enasoy yozuvidagi bitigtoshlardan oldingi davr manbalaridagi faktik materiallarga ham murojaat etish zarur bo'ladi. Turkiy tillarning boshqa tillar bilan aloqadorligini o 'rganish muammosini hal etish ham ahamiyatlidir. Zotan, turkiy xalqlar qadim zamonlardan beri hind-yevropa, fin-ugor, semmit, mo'g'ul va boshqa xalqlar bilan yondosh holda yashagan va o'zaro munosabatda bo'lgan. Xalqlar o'rtasidagi ijtimoiy-siyosiy aloqalartilda o 'z ifodasini topadi. Tadqiqotlar jarayonida boshqa tillarning turkiy tillarga ta'sirini o 'rganish bilan bir qatorda, turkiy tillarning german, roman, slavyan, mo'g'ul, fors-tojik kabi qardosh bo'lmagan tillarga ta'sirini tekshirish, tadqiq qilish, substrat holatlarni aniqlash ham muhimdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ё Саидов. Жадидлар ва Ойбек/Адабиёт ва таржима: Илмий мақолалар тўплами. Т.: Зарқалам, 83-85
2. СЕ Сиддиқович. Бехбудийнинг «Тил масаласи» мақоласи хусусида. Педагогик маҳорат. -Бухоро 1 (2), 41-46
3. Ё Саидов. Жадид поэтик асарлари тилидаги янги сўзлар таҳлили. Бухоро давлат университети илмий ахбороти.- Бухоро 1, 59-64
3. Сафаров М. Наблюдения по лексике тюркских языков, / Исследования по лексике и грамматике тюркских языков. -Т.: Фан, 1980. -С. 126.
4. Is'hoqov M., Sodiqov Q., Omonov Q. Mangu bitiglar.-Т., 2014- IS II f).
5. Sodiqov Q. Turkiy yozm a yodgorliklar tili: adabiy tilning yuzaga kelishi va tiklanishi.-Т.. 2 0 0 6 .-В ^208
6. Абдурасулов Ё. Туркий тилларнинг циёспй-тарихий грамматикаси. Т.: Фан, 2009. -Б.
7. Усманова Ш. Олтой тилларида мунапарак маиший лексика. Филея, фан. д.-ри... дисс.-я.-Т., 2011 -.324 д.; muallif Олтой тилларида муштарақ маиший лексика. - Т.:Фан, 2010.